

BEGREPSSYSTEM SOM HJELPEMIDDEL VED FAGSPRÅKLIGE OVERSETTELSER

Ingrid Simonnæs
Norges Handelshøyskole

Abstract

Bei fachsprachlichen Übersetzungen, hier beleuchtet anhand von Beispielen aus dem Rechtswesen, ist ein Systemvergleich erforderlich, um sicherzustellen, inwiefern die Begriffe in dem jeweiligen Sprachenpaar einander in ihrer Merkmalkombination entsprechen, ehe eine Entscheidung über das treffende Begriffszeichen möglich ist.

1. Innledning

Denne artikkelen tar sikte på å vise hvilke problemer en møter når juridiske termer skal oversettes fra et språk til et annet (her: norsk og tysk).

Norsk juss har vært påvirket i tildels stor grad av tysk juss. Dette gjelder bl.a. områder som strafferett og tingsrett. En kan derfor gå ut fra at det på disse områder vil være en del likhetstrekk mellom begge rettssystemer. Som drøftelsene nedenfor vil vise vil denne presumptive likhet ikke løse problemet med begrepsavklaring.

Enhver som har arbeidet med oversettelser kjenner til de mange problemer under oversettelsesprosessen fra kildespråket til målspråket. Dette gjelder ikke minst når teksten som skal oversettes er en juridisk tekst. Ved oversettelsen må en ikke bare få avklart de rent språklige problemer, men også – og først – de eventuelle faktiske juridiske problem som bunner i forskjellige rettssystemer i kildespråket og målspråket:

"Wer vergleichende Terminologiearbeit im Bereich des Rechts betreibt, muß nicht nur Unterschiede der sprachlichen Struktur berücksichtigen, sondern auch solche Unterschiede, die sich aus der Rechtsordnung selbst ergeben. Es besteht immer die Gefahr, daß man aus einer Ähnlichkeit von Termini, die Begriffe verschiedener Rechtssysteme ausdrücken, vorschnell auf eine Ähnlichkeit oder gar Identität dieser Begriffe schließt. Daher sind eingehende begriffliche Analysen eine unerläßliche Voraussetzung für das Vergleichen von Rechtsterminologien." (Arntz & Mayer 1996: 117.)

Dette betyr at oversetteren må ha tilstrekkelig faglig innsikt i begge rettssystemer eller er i stand til å skaffe seg denne innsikten fra pålitelige kilder, før han kan gi seg i kast med selve oversettelsen. Kilder i denne sammenheng er alt fra to- eller flerspråklige ordbøker til oppslagsverk /leksika der det er mulig å finne ut noe om termen og dens plass i kildepråkets begrepssystem. Dersom denne informasjonen skal kunne hentes ut av en ordbok, forutsetter dette at forfatteren ved utarbeidelsen av ordboken har foretatt en slik analyse. Det betyr selvfølgelig at det ikke lenger bare er snakk om en ren lingvistisk tilnærming:

"[...] die Erarbeitung juristischer Terminologien in mehreren Sprachen [ist] nicht allein eine sprachliche, sondern zugleich eine juristische Aufgabe, die sich nicht selten der Rechtsvergleichung annähert." (Arntz & Picht 1991: 173.)

Sentralt i dette sammenligningsarbeidet står *begrep* og *begrepssystem* ettersom *terminologien*¹ – her i betydning av samling av faguttrykk² – tar utgangspunktet sitt i begrepet – og ikke betegnelsen. Dette kalles den onomasiologiske fremgangsmåten, dvs en går fra begrepet til betegnelsen, i motsetning til semasiologien, der en går fra betegnelsen til betydningen.

2. Definisjoner

La oss se på definisjonene på de sentrale faguttrykk som er brukt i innledningen, samt andre som vil bli brukt i denne artikkelen. Jeg har så langt snakket om både "begrep", "begrepssystem" og "term". I den tyskspråklige litteraturen³ har en tre standarder som her er relevante, nemlig DIN 2331 *Begriffssysteme und ihre Darstellung*, DIN 2342 *Begriffe der Terminologielehre* und DIN 2330 *Begriffe und Benennungen*.

¹ *Terminologi* er i seg selv heller ikke entydig idet betegnelsen også brukes om *terminologilære*, jfr. følgende definisjon:

"Science of terminology: An interdisciplinary science whose sphere of activities is, on the one hand, the investigation of the OBJECT, the CONCEPT and their REPRESENTATIONAL FORMS and the RELATIONS between them, and, on the other hand, the investigation of their SYSTEMATIC REPRESENTATION and their application within a wide range of fields of knowledge." (Picht 1996: 12 f.)

² Jfr. definisjonen i DIN 2342: 3: "[Terminologie ist] Gesamtbestand der Wörter und festen Kombinationen von Wörtern einer Sprache."

³ For en mer uttømmende diskusjon om forskjellige typer av begrepssystem vises det til Nuopponen 1992: 53ff.

2.1 Begrep

Den tyske standarden DIN 2342 inneholder følgende definisjon av "begrep" (*Begriff*) som

"Denkeinheit, die aus einer Menge von Gegenständen unter Ermittlung der diesen Gegenständen gemeinsamen Eigenschaften mittels Abstraktion gebildet wird.

Anmerkung: Begriffe sind nicht an einzelne Sprachen gebunden, sie sind jedoch von dem jeweiligen gesellschaftlichen und kulturellen Hintergrund einer Sprachgemeinschaft beeinflusst." (ibid.: 1.)

Både den tyske og den internasjonale standarden (ISO 1087: 1)⁴ bygger på definisjonen til Wüster:

"Ein Begriff [...] ist das Gemeinsame, das Menschen an einer Mehrheit von Gegenständen feststellen und als Mittel des gedanklichen Ordners ('Begreifens') und darum auch zur Verständigung verwenden. Der Begriff ist somit ein *Denkelement*." (Wüster 1991: 8; fremheving i originalen.)

Det er altså snakk om enten "Denkeinheit", eller "Denkelement" eller "unit of thought" som man er kommet frem til på grunn av en abstraksjon.

2.1.1. Karakteristiske trekk

ISO 1087: 2 definerer "karakteriske trekk" (*characteristic*) som "mental representation of a property of an object serving to form and delimit its concept"; tilsvarende i DIN 2342:

"Merkmal: Durch Abstraktion gewonnene Denkeinheit, die eine Eigenschaft von Gegenständen wiedergibt, welche zur Begriffsbildung und -abgrenzung dient." (ibid.: 1.)

Den totale mengden av karakteristiske trekk utgjør begrepets innhold eller dets **intensjon** slik det fremkommer i definisjonen i DIN 2342: 1: "[Begriffsinhalt ist die] Gesamtheit der

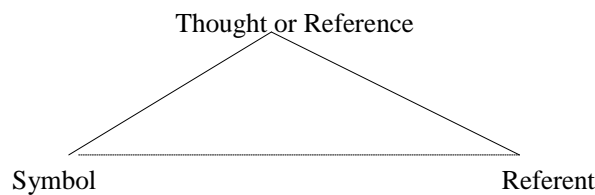
⁴ "concept [is]: A unit of thought constituted through abstraction on the basis of properties common to a set of objects.

Note: Concepts are not bound to particular languages. They are, however, influenced by the social or cultural background."

Merkmale eines Begriffes", mens begrepsomfanget (**ekstensjon**) er: "[die] Gesamtheit der einem Begriff auf derselben Hierarchiestufe untergeordneten Begriffe."⁵

2.2. Term⁶

ISO 1087 angir at et begrep kan gjengis enten ved "*symbol*" eller "*term*" som defineres som "[d]esignation of a defined concept in a special language by a linguistic expression." (ibid.: 5.) På tysk brukes "Benennung", men også "Fachausdruck", "Fachwort" og "Terminus".⁷ DIN 2342: 2 definerer "Benennung" som "aus einem Wort oder mehreren Wörtern bestehende Bezeichnung". Derimot er "Terminus" ifølge definisjonen i DIN 2342: 3 "Das **zusammengehörige Paar** aus einem Begriff und seiner Benennung als Element einer Terminologie" (min fremheving) og dermed forskjellig fra norsk "*term*". Formuleringen "zusammengehöriges Paar ..." ⁸ gjenspeiler Ogden & Richards velkjente semantiske trekant (Ogden & Richards 1972: 11):



Figur 1. Ogdens semantiske trekant

⁵ Jfr. ISO 1087: 2: "intension: Set of characteristics which constitutes a concept."; "extension: Totality of all specific concepts included in a generic concept."

⁶ For ytterligere diskusjon om bruken av "term" vises det til Laurén et al. 1997: 187 ff.

⁷ Jfr. Felber & Budin 1989: 4: "Die wichtigsten Vertreter der Begriffszeichen [= Schreibzeichen, das einem oder einigen Begriffen dauernd zugeordnet ist] sind die Benennungen und Sinnzeichen. Die Benennung wird auch Fachausdruck, Fachwort oder Terminus genannt."

⁸ Her kan en gjenkjenne lingvistikkens tankegang som ser på det språklige tegn (Saussures *signe linguistique*) som en felles enhet som består av en uttrykkside (*signifiant*) og en innholdsside (*signifié*). Fluck understreker at "Terminus" blir brukt både i snever og videre forstand. I snever forstand har "Terminus" som oppgave å betegne "einen im betreffenden Fach exakt definierten Begriff oder Gegenstand eindeutig und einnamig." (Benes sitert i Fluck 1996: 47.)

Den stiplede linjen i figuren skal illustrere at det ikke eksisterer noen direkte relasjon mellom "*symbol*" (uttrykket, termen) og referenten, i motsetningen til den direkte relasjonen uttrykt her ved hel linje.

2.2.2. Relasjoner mellom begrep og term

Det er et ønskemål innenfor terminologien at relasjonen mellom begrep og term er entydig, noe som i praksis ikke alltid er tilfellet:

"[...]das Ideal der Ein-ein-deutigkeit (ein Name = ein Begriff) [ist] nur selten erreichbar. Viele Fachausdrücke sind durch Polysemie (bzw. Homonymie) belastet, sie haben in verschiedenen Fächern unterschiedliche Bedeutungen und manchmal auch in der Alltagssprache eine unterterminologisierte Bedeutung [...]. Umgekehrt werden viele Begriffe durch synonyme Ausdrücke bezeichnet [...]." (Benes 1971, zitiert in Roelcke 1991: 197.)

Dette kan konstateres ved at det finnes både tilfeller av synonymi, polysemi og homonymi. Synonymi⁹ foreligger når to eller flere termer (*A* og *B*) er tilordnet samme begrep (*X*). Polysemi foreligger når én og samme term (*A*) er tilordnet to eller flere begrep (*X* og *Y*). Homonymi foreligger når én eller flere termer er likelydende (homofoni – *A* og 'A') eller har samme skriftbildet (homografi – *A* og *A*) eller begge deler (full homonymi – *A* og *A*/'A'), men er tilordnet forskjellige begrep (*X* og *Y*).

2.3. Begrepssystem og begrepsrelasjoner

Begrepssystem og begrepsrelasjoner spiller begge en sentral rolle i terminologilærens teori. "Begrepssystem" defineres som "A group of concepts connected by logical or ontological relations [...]" (ISO 1087: 5). Begrepets plass innenfor et begrepssystem avgjøres på

⁹ For en mer omfattende diskusjon av fenomenet "synonymi" vises det til Mayer 1998: 63f. Spesielt viktig er her Mayers drøftelse av nærsynonymer. Han viser (ibid: 66) til Arntz & Picht (1989: 130) og deres drøftelse av nærsynonymer ("Quasisynonyme"). Disse kjennetegnes ved at deres intensjon "weitgehend - aber eben nicht völlig - identisch[ist]; Quasisynonyme sind daher höchstens in bestimmten Kontexten austauschbar [...]". Innenfor terminologilæren defineres "homonymi" som "Beziehung zwischen übereinstimmenden Benennungen für unterschiedliche Begriffe" (DIN 2342: 3), og det gjøres samme steds oppmerksom på muligheten for å kunne sondre mellom "homonymi" og "polysemi" når en legger en språkhistorisk vurdering til grunn. "Homonymi" reserveres da for de tilfeller der de sammenfallende betegnelser for forskjellige begrep har forskjellig etymologisk opprinnelse, mens "polysemi" forbeholdes de tilfeller der betegnelsen i løpet av den språkhistoriske utviklingen har fått forskjellige betydninger.

grunnlag av "begrepsrelasjoner", og avhengig av hvilke relasjoner som legges til grunn får en forskjellige inndelinger av begrepssystem.

Innenfor terminologien sonderer en som regel mellom: (1) logiske, også kalt generiske, (2) partitive og (3) blandete begrepssystem¹⁰ samt (4) begrepsfelt. Som eksempel på de logiske begrepssystem bruker Nuopponen (1997: 144) typologier og lignende, mens de partitive begrepssystem er system som baserer seg på at gjenstanden deles opp i sine deler (jfr. lat. *pars*). Blandete begrepssystem inneholder logiske og partitive eller eventuelt andre begrepsrelasjoner. Og endelig begrepsfelt som baserer seg på "ospecificerade relationer" (loc. cit.) mellom en samling av begrep.

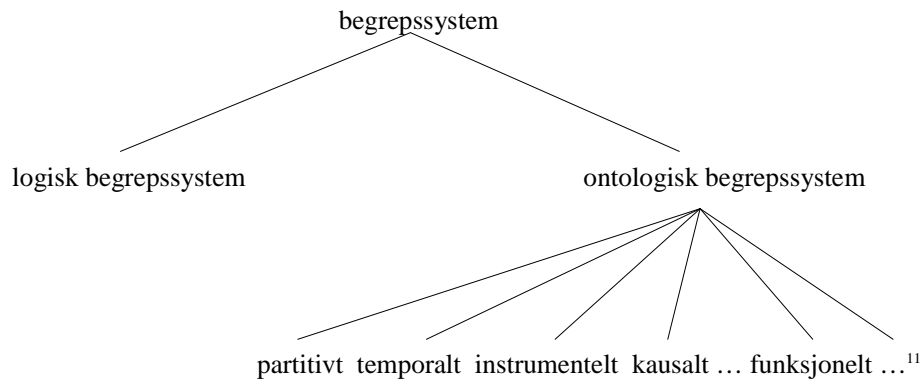
Som logiske begrepssystem ble i utgangspunktet de hierarkisk ordnete begrepssystem ansett som spesielt viktige innenfor terminologilæren, noe som nok skyldtes den dominerende innflytelse av naturvitenskapen på terminologilæren. Men allerede Wüster som "terminologilærens far" var klar over at det fantes og måtte finnes andre enn bare hierarkiske struktureringsmuligheter. Han påpekte at det eksisterer både logiske og ontologiske relasjoner mellom begrepene. (Wüster 1991: 9.) Forskjellen mellom logiske (også kalt generiske) vs. ontologiske relasjoner er at logiske relasjoner er direkte relasjoner mellom begrepene (f.eks. overbegrep og underbegrep), mens ontologiske relasjoner er indirekte idet de baserer seg på relasjonene mellom gjenstandene. Nuopponen har under henvisning til Wüster følgende figur som forklarer disse forskjeller (1990: 54):

¹⁰ Jfr. ISO 1087: 5f.:

"genus-species system: A system of concepts connected by a logical relation, viz. by the genus-species relation."

"whole-and-part system: A system of concepts connected by one of the ontological relations, namely by the whole-and-part relation."

"mixed system of concepts: A system of concepts connected by more than one type of relation at once [...]."

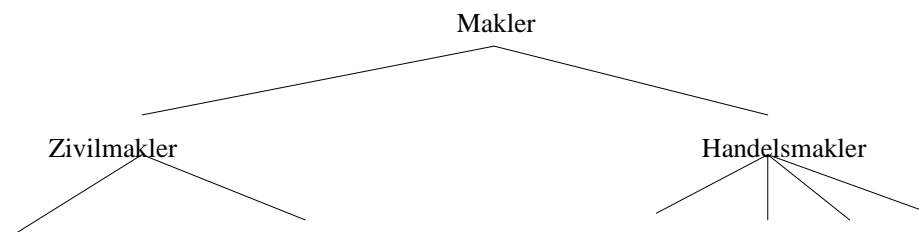


Figur 2. Typen av begrepssystem

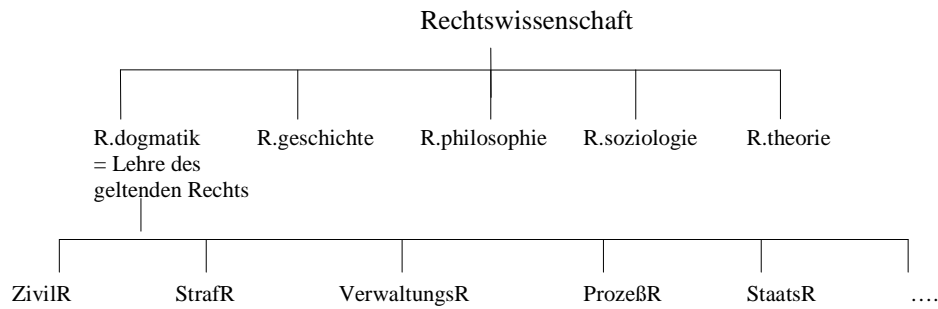
Når det gjelder de ontologiske relasjoner vil det ofte være snakk om å bruke et inndelingskriterium som det er vanlig å bruke innenfor vedkommende fagområdet:

"Die Mittel [zur Einteilung von Bestandsbeziehungen] [...] sind eher pragmatischer Natur und ergeben sich oft aus dem Fachgebiet selbst." (Arntz & Picht 1991: 78.)

De hierarkiske begrepssystemer omfatter både de logiske og de partitive begrepssystemer, mens andre ontologiske begrepssystemer enn de partitive da klassifiseres som ikke-hierarkiske. Innenfor terminografisk arbeid bruker en her to forskjellige grafiske fremstillinger for å skille logiske og partitive begrepssystemer (se figur 3):



Figur 3. Fragment av logisk begrepssystem



Figur 4. Fragment av partitivt begrepssystem

For den grafiske fremstillingen av begrepssystem er det blitt utarbeidet retningslinjer, se f.eks. DIN 2331: 7ff. I denne artikkelen brukes i det følgende linjediagram sammen med betegnelsen.

I noen tilfeller er det ikke mulig eller ønskelig å arbeide med begrepssystem. Da vil de såkalte begrepfelt være til stor hjelp for å skaffe seg en første oversikt:

"Oft sind die begrifflichen Strukturen eines Gebietes so kompliziert und vielgestaltig, daß sie sich auch in der Form eines gemischten Begriffssystems nicht darstellen lassen; in diesem Fall [...] sollte [man] vielmehr an die Erstellung eines Begriffsfeldes denken" (Arntz & Picht 1991: 111; fremheving i originalen.)

I motsetning til begrepssystem baserer begrepfelt seg på **tematiske relasjoner** mellom forskjellige begrep, jfr. ISO 1087: 4: "Concept field [is a] group of thematically related concepts."

¹¹ Wüster sondret blant de ontologiske relasjoner kun mellom temporale, lokale og kausale relasjoner (Wüster 1991: 13).

2.3.1. Definisjonstyper

Definisjonene danner som kjent grunnlaget for å avgrense et begrep mot andre begrep innenfor et gitt begrepssystem:

"Beim Definieren wird ein Begriff mit Hilfe des Bezugs auf andere Begriffe innerhalb eines Begriffssystems festgelegt und beschrieben und damit gegenüber anderen Begriffen abgegrenzt. Die Definition bildet die Grundlage für die Zuordnung einer Benennung zu einem Begriff; ohne sie ist es nicht möglich, einem Begriff eine geeignete Benennung zuzuordnen." (DIN 2330: 6.)

DIN 2330: 6f. regner opp forskjellige definisjonstyper¹², bl.a. intensjonal definisjon (innholdsdefinisjon)¹³, ekstensjonal definisjon (omfangsdefinisjon) og "Mischform von Definitionen" hvor "sowohl Elemente der Inhaltsdefinition als auch solche der Bestandsdefinition verwendet [werden]" (op. cit.: 7.). "kontekstdefinisjon" er en annen definisjonstype som brukes mye, spesielt i det praktiske terminologiske arbeid, selv om det kan diskuteres om dette er en definisjonstype:

"Diese Art der Definition [Kontextdefinition] ist – wenn man hier überhaupt von einer solchen sprechen kann – problematisch, da sie ihrem Wesen nach mit ungenauen Angaben arbeitet." (Arntz & Picht 1991: 68.)

Innholdsdefinisjonen tilkjennes en sentral plass i terminologien fordi en ved denne definisjonstypen ikke må regne opp alle kjente karakteristiske trekk ved det begrepet som skal defineres, men bare "[...] die für den Zweck der jeweiligen Definition wesentlichen Merkmale [...]" (op. cit.: 64.)

3. Begrepssystem – et hjelpemiddel i oversettelsesarbeid

Det er ikke noe menneske gitt å kunne ha fullstendig oversikt over all kunnskap som finnes i hele verden. Dette gjelder selvsagt også for oversetteren. Men samtidig er det like sikkert at det ikke er mulig å oversette uten å forstå det som skal oversettes. Oversetteren bør altså

¹² For en ytterligere drøftelse av sentrale definisjonstyper henvises det til Arntz & Picht 1991: 64ff.

¹³ Jfr. Arntz & Picht 1991: 64: "In der Inhaltsdefinition werden, ausgehend von einem bekannten bzw. bereits definierten Oberbegriff, die **einschränkenden Merkmale** angegeben, die den zu definierenden Begriff kennzeichnen und ihn von den anderen Begriffen derselben Reihe unterscheiden.." [min fremheving].

ha den nødvendige språklige kompetanse og faglige innsikt i det kunnskapsområdet som oversettelsen berører.

Når det gjelder å oversette juridiske tekster, er det viktig å være oppmerksom på det spesielle fenomenet at det ikke bare dreier seg om å oversette fra et språk til et annet språk, men at det alltid oversettes "[...] von der Sprache einer bestimmten Rechtsordnung in die Sprache einer anderen bestimmten Rechtsordnung." (Sandrini 1996: 16.)

Derfor anses arbeidet med å kunne strukturere et gitt fagområde ved hjelp av begrepssystem – eventuelt begrepsfelt – som et uunnværlig hjelpemiddel for oversetteren:

"[...] das Begriffssystem [bildet] in der multilingualen Arbeit die Grundlage für die Äquivalenz- und Synonymiebeurteilung der Benennungen." (Picht & Laurén 1993: 531.)

Picht (1997: 38) påpeker med rette at et begrepssystem – som samtidig er et vitenssystem – i første rekke avhenger av den spesifikke fagkunnskap og dens strukturering. Dette gjelder spesielt for de partitive relasjoner fordi disse er del av de ontologiske relasjoner og dermed er her

"[...] die Grundlage für die Hierarchie [...] eine völlig andere. [...] Die Unterteilung wird sich an rein pragmatischen Gegebenheiten orientieren müssen – 'wie tut man es im Fach' und die können stark voneinander abweichen." (op. cit. : 34f.)

Med relasjon til oversettelse innenfor juridisk språk betyr dette at en må legge til grunn det /de begrepssystem som er vanlig(e) innenfor angjeldende rettsområdet. Først når en slik kartlegging er blitt foretatt, er det mulig å sammenligne begrepene fra henholdsvis kilde- og målspråket og dermed å kunne finne frem til den korrekte termen ("ekvivalenten"). Begrepene sammenlignes med hensyn til deres respektive karakteristiske trekk, og på basis av dette avgjøres det om det foreligger *ekvivalens*.¹⁴ I oversettelsesvitenskapen er *ekvivalens* som kjent et av de mest omstridte og sentrale diskusjonsspørsmål.¹⁵ Hvor stor "likhetsgrad" må være gitt for at det foreligger *ekvivalens*, eller formulert annerledes, hvor

¹⁴ Forskjellen mellom *ekvivalens* og *synonymi* ligger i at en i det første tilfelle ser på termene **inter**lingualt, altså mellom kildespråk og målspråk, mens en ved konstatering av om det foreligger *synonymi*, evt. nærsynonymi, foretar en sammenligning **intra**lingualt.

¹⁵ Jfr. bl.a. Reiss 1983; Paepcke 1986; Albrecht 1990; Koller 1992, 1995; Stolze 1994 og Halverson 1997.

mange karakteristiske trekk kan være forskjellige mellom kildespråk og målspråk før en ikke lenger kan snakke om *ekvivalens*? Felber påpeker:

" [...] im Gegensatz etwa zur Fachsprache der Technik ist bei juristischen Übersetzungen der Äquivalenzgrad um so geringer, je fachlicher der betreffende Begriff ist[...]." (1979: 187.)

For oversetteren uten eller med bare punktuelle juridiske kunnskaper betyr det at begrepssystem / begrepfelt er en uunnværlig hjelp for fort¹⁶ å kunne skaffe seg oversikt over den nødvendige faglige innsikten han trenger for å kunne håndtere de aktuelle oversettelsesproblemer. Selv om det teoretisk sett ville være mulig å representere hele den faglige kunnskapen fra et fagområdet i ett begrepssystem, ser en bort fra det idet en da ville få altfor omfattende system som det ikke lenger er mulig å ha oversikt over (jfr. Picht 1995: 60.) Dessuten er det ikke mulig å forstå begrep i et rettssystem uten å ha sett dem i en sammenheng innenfor vedkommende rettssystem, jfr. Wank 1985: "Begriffe einer Rechtsordnung sind nicht aus sich heraus verständlich, sondern nur im Gesamtzusammenhang der Rechtsordnung." (op. cit.: 75.)

I det følgende vil noen eksempler bli brukt for å belyse hvordan en med hjelp av begrepssystem/-felt for deler av et gitt fagområde kan avgjøre begrepenes plass og dermed avgjøre ekvivalensspørsmålet.

Ved diskusjonen av om det foreligger *ekvivalens* har jeg forutsatt at termene brukes i oversettelser der mottaker er henvist til å bli kjent med hhv. det norske og tyske rettssystemets avgrensninger /tolkninger ut fra gjeldende lovgivning og rettspraksis. Med andre ord: det er her kun snakk om oversettelser beregnet på kommunikasjon mellom fagmann og fagmann og ikke mellom fagmann og legmann der en ikke vil ha samme behov for presisjon.

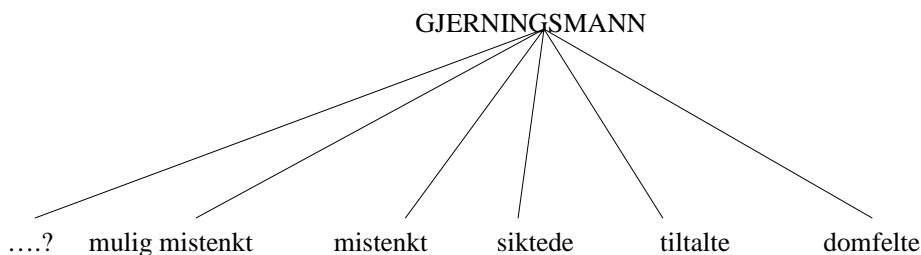
¹⁶ Det er kjent at tidsaspektet ved oversettelser dessverre undervurderes altfor ofte. Som regel må oversettelsesoppgaver utføres innenfor en meget knapp tidsramme. Det er heller ikke økonomisk forsvarlig for oversetteren å kunne bruke mye tid på å sette seg inn i mange detaljer på et område der han ikke har tilstrekkelig kunnskap fra før. - Jeg ser her bort fra at en oversetter selvfølgelig ikke skal påta seg oversettelsesoppgaver på områder der han er fullstendig "blank". Dette er verken faglig eller økonomisk forsvarlig.

3.1 Eksempel 1

Straffeprosessloven (i det følgende strprl.) bruker under rettergangen forskjellige betegnelser for de personer som anses å ha vært involvert i en straffbar handling. Således inneholder kapittel 8 en bestemmelse "*mistenkte*". I kapittel 19 "Tiltalebeslutning" finner en en bestemmelse om "*tiltalte*". Og endelig under kapittel 22 "Hovedforhandling for herreds- eller byrett" en bestemmelse der betegnelsen "den som er domfelt ..." dukker opp. Hvordan henger så disse termene sammen?

Alt etter som hvilket kriterium som legges til grunn – tidspunkt, rollen som gjerningsmannen har spilt (som planlegger, medhjelper eller annet, som den som utfører selv den straffbare handlingen eller evt. bare deler av den eller sammen med andre) osv.– får en forskjellige (del)begrepssystem.

Når en legger til grunn **tidsaspektet** under den senere strafferettslige forfølgning for den /de personer som har vært involvert i den straffbare handlingen, får en et temporalt begrepssystem, se figur 5:



Figur 5. Temporalt begrepssystem (norsk rettssystem)

La oss se på hvilke definisjoner som eventuelt finnes for hvert av "stadiene". På det tidspunkt, da den straffbare handling¹⁷ ble begått, kan det enten være fullstendig ukjent, hvor en skal se etter gjerningsmannen, eller en har en snevrere krets å forholde seg til hvor den "mulig mistenkte" kan være i blant. Når mistanken kan rettes mot én (eller flere) bestemte personer, vil en kunne snakke om "mistenkt". For det tilfellet som her er nevnt først, kan en kun bruke betegnelsen "ukjent gjerningsmann" som selvfølgelig ikke er definert nærmere i loven. Heller ikke "mistenkte" er nærmere definert, selv om termen brukes flere steder i loven, f.eks. strprl. §§ 226, 230, 241 og 242. "Siktede" er derimot definert:

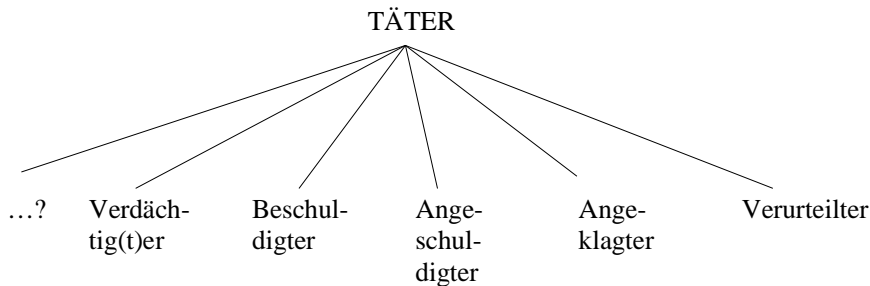
"Den mistenkte får stilling som siktet når påtalemyndigheten har erklært ham for siktet eller når forfølgning mot ham er innledet ved retten eller det er besluttet eller foretatt pågripelse, ransaking, beslag eller liknende forholdsregler mot ham." (strprl. § 82 1. ledd.)

Dette er riktignok kun den snevre betydningen av "siktede". Bjerke & Keiserud (1986) påpeker at "siktede" også brukes i en videre betydning og anfører bl.a. strprl. § 335 tredje ledd om dette: "Når lagmannsretten etter anke fra siktede ..." samt strprl. § 391 "Til gunst for siktede kan gjenopptakelse kreves [...]" (op. cit.: 241; min fremheving.). "Tiltalte" er betegnelsen som brukes for den "siktede" fra og med at tiltalebeslutningen er tatt ut ("Tiltalebeslutningen skal være underskrevet og datert og inneholde: [...] 2) tiltaltes navn og bopel [...]" (strprl. § 252.)). "Domfelte" omtales i strprl. som den "som siktede [!] som er dømt". "Dømt" betyr her ikke bare at straff er blitt utmålt, men brukes også i de tilfeller der dommen går ut på såkalt domsutsettelse, som innebærer at dom er avsagt, dog uten utmåling av straff. "Domfelte" er dessuten betegnelsen også ved annen strafferettslig reaksjon, f.eks. sikring eller inndragning. Andre former for straff fører ikke automatisk til at vedkommende er "dømt". Således vil en person ikke bli ansett som "dømt" dersom vedkommende er blitt ilagt rettergangstraff (jfr. op. cit.: 447.) Betegnelsen "domfelte" brukes derimot bl.a. i Lov om overføring av domfelte.¹⁸

¹⁷ Selv om jeg bruker "straffbar handling", omfattes selvfølgelig også de tilfeller, der handlingen består i en "unnløstelse", jfr. strl. § 4: "Overalt hvor denne lov benytter ordet handling, er, med mindre det motsatte uttrykkelig er sagt eller fremgår av sammenhengen, derunder også innbefattet unnløstelse av å handle", eller som Andenæs sier: "Det straffbare består enten i å gjøre noe en ikke skulle ha gjort, eller i å unnløst noe en skulle ha gjort." (1989: 100).

¹⁸ Jfr. Den europeiske konvensjonen 21. mars 1983 om overføring av domfelte, art. 2 "Partene forplikter seg til å samarbeide i størst mulig utstrekning når det gjelder overføring av domfelte i samsvar med bestemmelsene i konvensjonen."

En sammenligning med begrepssystemet innen tysk rett vil i neste omgang vise om det er likhet eller ikke, eventuelt i hvor stor grad. Jeg følger den samme fremgangsmåten med å finne ut hvilke termer som brukes for hvilket stadium og ser på definisjonene.



Figur 6. Temporalt begrepssystem (tysk rett)

Ved første øyekast ser det ut som det er stor likhet mellom tysk og norsk rett. Det er heller ikke så uventet fordi norsk rett, som tidligere påpekt, bygger mye på tysk/kontinental rett. Hva er det som skiller de enkelte termene?

For det første "stadium" der mistanken ikke er stor nok til at en kan snakke om "*Verdächtig(er)*"¹⁹, finnes det ingen term. Dersom mistanken er stor nok, snakker en om "*Verdächtig(er)*". Når så påtalemyndigheten på bakgrunn av tilstrekkelig stor mistanke handler, går en over til å bruke "*Beschuldiger*":

"Beschuldiger ist nur der Tatverdächtige, gegen den das Verfahren als Beschuldigter betrieben wird [...]." (Kleinknecht et al. 1995: 14; min fremheving.)

Dette skjer som regel ved at etterforskning settes i gang. Dessuten brukes "*Beschuldiger*" også i en videre betydning:

"Der Oberbegriff ist der des Beschuldigter. [...] Dieser Oberbegriff wird daher auch verwendet, wenn er für **alle Verfahrensstadien** gelten soll." (Ibid.: 563; min fremheving.)

¹⁹ En kan foruten *Verdächtig(er)* også finne betegnelsen *mutmaßlicher Täter*, "ein auf Grund bestimmter Tatsachen, Anzeichen möglicher, wahrscheinlicher Täter." (Duden 1994: 2327).

For termene "*Angeschuldigte*" og "*Angeklagter*" finnes det følgende legaldefinisjoner i den tyske straffeprosessloven (i det følgende StPO):

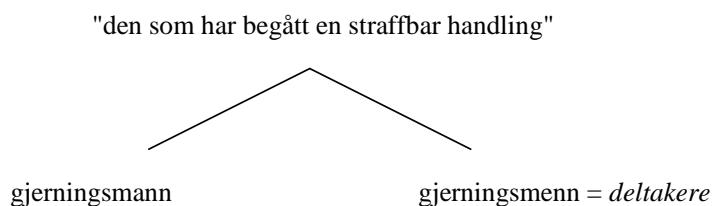
"Im Sinne dieses Gesetzes ist Angeschuldigte der Beschuldigte, gegen den die öffentliche Klage erhoben ist, Angeklagter der Beschuldigte oder Angeschuldigte, gegen den die Eröffnung des Hauptverfahrens beschlossen ist." (§ 157 StPO.)

Skjæringspunktet er tydeligvis om det er blitt fattet vedtak om å sette i gang med "Hauptverfahren". I Norge skjer det ingen domstolsprøvelse av tiltalen før bevisførselen under hovedforhandlingen, mens domstolen i Tyskland foretar en første gjennomgang av bevisene og avgjør om saken skal fremmes for retten.

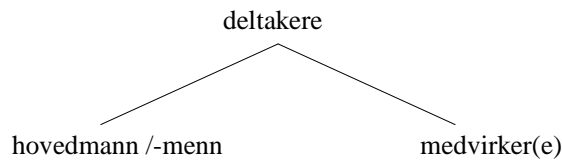
Ut fra ovenforstående og ved å sammenligne de respektive definisjoner – der de finnes – kan en konkludere med at "*mistenkte*" og "*Verdächtig(t)er*" er ekvivalenter, mens "*siktede*" (i snever betydning) vil ha to ekvivalenter på tysk, nemlig "*Beschuldigte*" og "*Angeschuldigte*" alt etter som hvor langt en er kommet i straffesaken. Dessuten vil "*siktede*" (i videre betydning) også svare til "*Beschuldigte*" (i videre betydning). "*tiltalte*" og "*Angeklagter*" kan igjen ses på som ekvivalenter; likeledes "*domfelte*" (eller "*den som er dømt*") og "*Verurteilte*".

3.2 Eksempel 2

Ved å bruke et annet kriterium enn tidsaspektet under rettergangen til å se på gjerningsmannen, nemlig om den straffbare handlingen ble utført **alene** eller **sammen**²⁰ med andre og i så tilfelle i hvilket omfang fra de(n) andre, vil en få en annen inndeling:



Figur 7. Funksjonelt begrepssystem (norsk rett). Kriterium: **alene/fellesskap**



Figur 8. Funksjonelt begrepssystem (norsk rett). Kriterium: graden av medvirkningen når den straffbare handlingen ble begått

Termene "*hovedmann*" og "*medvirker*" finnes riktignok ikke slik formulert i loven; her heter det som regel "den som" pluss nærmere gjerningsbeskrivelse av angjeldende straffebud for "*hovedmannen*", mens "*medvirkeren*" omtales som "eller medvirker hertil". I teorien derimot sondres det mellom disse termene²¹. Hovedregelen for den norske straffelov er at enten nevnes medvirkning direkte i de enkelte straffebudene eller ikke.²² Når det er snakk om flere personer som er sammen om den straffbare handlingen, det som Andenæs beskriver som et "samvirke mellom flere personer" (Andenæs 1989: 287), vil behovet for å skille dem oppstå. Det må gjelde forskjellige regler for den som selv utfører den straffbare handlingen og den som "bare" hjelper til, eventuelt hjelper til i begrenset omfang. Straffeloven av 1902 legger som hovedregel til grunn at

"hver enkelt av *deltakerne* bedømmes bare etter sitt eget forhold til det rettsbrudd som han har medvirket til eller forsøkt å medvirke til." (op. cit.: 300; min fremheving.)

"Medvirkning" omfatter både fysisk og psykisk medvirkning; dessuten kan samvirke også finne sted **etter** utførelsen av den straffbare handlingen.²³

Graden av medvirkning kommer til uttrykk ved at personene omtales som "*anstifter*", "*medhjelper*", "*medvirker*" ved siden av "*hovedmann*"; dette skjer når straffespørsmålet

²⁰ En utførlig gjennomgang av *samvirke* ved forbrytelser finnes hos Andenæs 1989: 286-305.

²¹ Jfr. f.eks. Andenæs' kommentar: "At strafferammen som regel er den samme for hovedmann og medvirker, er en stor lettelse for rettsanvendelsen" (op. cit.: 298).

²² En mellomstilling inntar enkelte straffebud, der loven regner opp *visse arter* av medvirkning, bl.a. "forledelse og tilskyndelse", jfr. f.eks. "På samme måte straffes den som ved forledelse eller tilskyndelse medvirker til noen oven omhandlet handling" (strl. § 219 2. ledd).

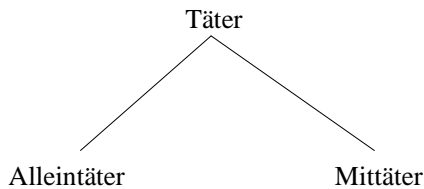
²³ I den gamle loven av 1842 (Kriminalloven) snakket en for det siste tilfelles vedkommende om "etterfølgende delaktighet"; slike lovbrudd er i den nye straffeloven (1902) skilt ut som selvstendige forbrytelser

avgjøres av retten, mens loven, som nevnt ovenfor, kun taler om "eller den som medvirker hertil" for de tre første termene.

I tysk rett skiller det mellom "*Täterschaft*" og "*Teilnahme*" for de forskjellige former en straffbar handling utføres på.²⁴ Når det gjelder "*Täterschaft*", sondres det mellom gjerningsmannen som selv utfører den straffbare handlingen alene, flere gjerningsmenn som handler sammen og gjerningsmann som handler via en annen. Her har en termene "*Alleintäter*", "*Mittäter*", "*mittelbarer Täter*", "*unmittelbarer Täter*", "*Tatmittler*".

La oss se nærmere på avgrensningen av "*Täterschaft*": § 25 i den tyske straffeloven (StGB) inneholder følgende legaldefinisjon:

"(1) Als Täter wird bestraft, wer die Straftat selbst oder durch einen anderen begeht. (2) Begehen mehrere die Straftat gemeinschaftlich, so wird jeder als Täter bestraft (Mittäter)."



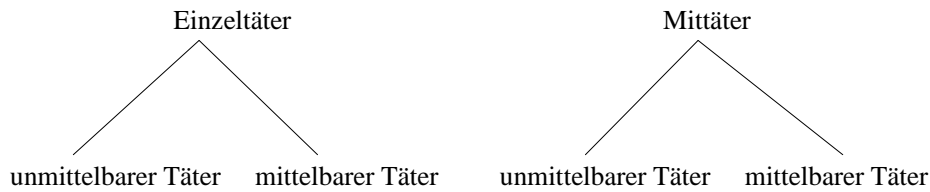
Figur 9. Funksjonelt begrepssystem (tysk rett) av "Täter". Kriterium: **alene /felles**

Ikke bare den som **selv aktivt** – alene som "*Einzeltäter*" eller i fellesskap som "*Mittäter*" – utfører den straffbare handlingen ("*unmittelbarer Täter*"), også den som bruker en annen, den såkalte "*Tatmittler*", til å handle for seg, defineres som "*Täter*"²⁵. Han selv vil da være den såkalte "*mittelbarer Täter*" (se figur 10).

med mindre hjelpen, "medvirkningen", er tilsagt på forhånd. Da vil handlingene tolkes som psykisk medvirkning til forbrytelsen. (jfr. Andenæs 1989: 287.)

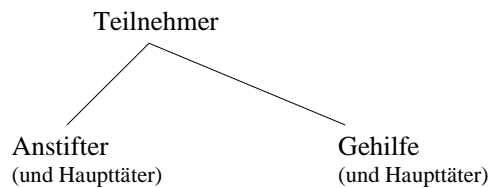
²⁴ For en videre diskusjon om forskjellige måter å avgrense "*Täterschaft*" og "*Teilnahme*" i teorien på, vises det til Schmidhäuser 1972: 210 ff.

²⁵ Jfr. Schönke/Schröder 1988: 375: "**Täter** ist aber auch, wer das Delikt dadurch begeht, daß er einen anderen (**Werkzeug, Tatmittler**) für sich handeln läßt." (fremheving i originalen).



Figur 10. Funksjonelt begrepssystem (tysk rett) av "Täter". Kriterium selv aktiv / bruker en annen som "verktøy"

Når det derimot er snakk om "*Teilnahme*", skiller tysk rett mellom personbetegnelsene "*Anstifter*" og "*Gehilfe*".



Figur 11. Delbegrepssystem av "Teilnehmer"

"*Anstifter*" er den som har tenkt ut planen til en straffbar handling, er "hjernen" bak den straffbare handlingen, som han får en annen person, den såkalte "*Haupttäter*", til å begå. Han straffes da i henhold til en spesiell straffebestemmelse i tysk rett:

"Als Anstifter wird gleich einem Täter bestraft, wer vorsätzlich einen anderen zu dessen vorsätzlich begangener rechtswidriger Tat bestimmt hat." (§ 26 StGB.)

"*Gehilfe*" er betegnelsen for den person som forsettlig har bistått en annen person, "*Haupttäter*", når denne forsettlig har begått en rettsstridig handling²⁶. Kommentaren til denne lovbestemmelsen viser til at selv om den nåværende ordlyden er forandret til bare "Hilfe geleistet hat" mot tidligere "mit Rat und Tat" (Schönke & Schröder 1988: 395), så må en fortsatt sondre mellom psykisk /intellektuell og fysisk bistand, noe som også gjøres i norsk

²⁶ "(1) Als Gehilfe wird bestraft, wer vorsätzlich einem anderen zu dessen vorsätzlich begangener rechtswidriger Tat Hilfe geleistet hat." (§ 27 StGB)

rett. Denne hjelpen, "*Beihilfe*", skal etter gjeldende lov bedømmes mildere enn selve "*Haupttat*" når straffen skal utmåles.²⁷

Ved å sammenligne definisjonene på norsk og tysk kan en så finne ut hvor det foreligger ekvivalens eller ikke, evt. bare delvis ekvivalens. I eksemplene ovenfor finner en, som det ble vist til, på langt nær alltid sammenfall. Begge rettssystem har riktignok en egen term for den som utfører den straffbare handlingen "*gjerningsmann*" og "*Täter*" samt for den som medvirker ved den straffbare handlingen, nemlig "*den som medvirker [hertil]*" og "*Mittäter*". For "medvirkning" skjer det dog en ytterligere oppdeling i tysk rett, mens forholdet i norsk rett fanges opp av formuleringen i det konkrete straffebudet som "*den som medvirker hertil*". Ved oversettelse av slike termer (f.eks. "*Gehilfe*") f.eks. i en tysk dom til norsk vil en derfor måtte ty til en oversettelse ved hjelp av det mer generelle "har medvirket til" og samtidig vise til den spesielle tyske lovbestemmelse. Dette er nødvendig for å ta hensyn til de forskjeller som finnes i begge rettssystem:

"Kern der Übersetzung juristischer Terminologie ist deshalb das Vergleichen der Ausgangsrechtssprache mit der Zielrechtssprache oder besser noch des **Ausgangsrechtssystems** mit dem **Zielrechtssystem**. Die Übersetzung juristischer Terminologien ist daher wesentlich Rechtsvergleichung". (de Groot 1991: 287; min fremheving.)

4. Konklusjoner

Jeg har i denne artikkelen forsøkt å vise hvilket nitid og tidkrevende arbeid som må gjennomføres når en analyserer (del)begrepssystem med henblik på å kunne foreta en sammenligning mellom to rettssystem. Nå har det norske og tyske rettssystem – som tidligere påpekt – en god del fellestrekk. Det er derfor nærliggende å anta at problemet vil øke ytterligere når en sammenligner to rettssystem som ligger langt fjernere fra hverandre. Men samtidig vil faren for å trekke forhastete slutninger med hensyn til **at** det på grunn av eventuelt liknende betegnelser i de to språksamfunn også foreligger likhet med hensyn til selve rettsbegrepet, være mindre.

²⁷ "(2) Die Strafe für den Gehilfen richtet sich nach der Strafdrohung für den Täter. Sie **ist** nach § 49 Abs. 1 **zu mildern**." (§ 27 StGB; min fremheving.)

Som lingvist er jeg henvist til definisjoner som juristene har laget, det være seg som legaldefinisjon eller – i svært mange tilfeller – i teoretiske drøftelser. Det kan eventuelt også være nødvendig med å ta kontakt med en jurist for ytterligere klarlegging.

Eksemplene jeg har valgt til å belyse prosedyren for å avklare begrepenes gjensidige plassering i et (del)begrepssystem er valgt fordi domsavgjørelser ofte også har interesse for andre enn de direkt involverte (jfr. f.eks. avisoppslagene i Andrawes-saken høsten 1996)²⁸. På denne måten håper jeg at også lingvister som så langt ikke har befattet seg med rettspråk, kan få et lite innblikk i de problemer en står overfor når en fagspråklig tekst – her tekst som omhandler feltet norsk jus /tysk jus – skal oversettes.

Bibliografi

- Albrecht, J. (1990). Invarianz, Äquivalenz, Adäquatheit. I: *Übersetzungswissenschaft – Ergebnisse und Perspektiven: Festschrift für Wolfram Wilss zum 65. Geburtstag*, 71–81. Hrsg. Arntz & Thome. Tübingen: Narr.
- Andenæs, J. (1989). *Alminnelig strafferett*. (1. utg. 1956) Oslo: Universitetsforlag.
- Arntz, R. & H. Picht (²1991). *Einführung in die Terminologiearbeit*. (1.utg. 1989). Hildesheim: Olms.
- Arntz, R. & F. Mayer (1996). Vergleichende Rechtsterminologie und Sprachdatenverarbeitung – das Beispiel Südtirol. I: *Übersetzungswissenschaft im Umbruch – Festschrift für Wolfram Wilss zum 70. Geburtstag*, 117–129. Hrsg. Lauer et al. Tübingen: Narr.
- Benes, E. (1971). Fachtext, Fachstil und Fachsprache. I: *Sprache und Gesellschaft*, 118–132. Düsseldorf: Schwann.
- Bjerke, H.K. & E. Keiserud (1986). *Straffeprosessloven*. Lov av 22. mai 1981 om rettergangsmåten i straffesaker med senere endringer med kommentarer av Hans Kristian Bjerke og Erik Keiserud. Oslo: Tano.
- De Groot, G.-R. (1991). Recht, Rechtssprache und Rechtssystem. Betrachtungen über die Problematik der Übersetzung juristischer Texte. I: *Terminologie & Traduction*, 3, 1991, 279–315. Luxembourg: Office des publications officielles des Communautés européennes.

²⁸ Souhaila Andrawes ble i november 1996 dømt av en tysk domstol for sin "medvirkning til drap og drapsforsøk" på kapteinen på et Lufthansa-fly som i oktober 1977 var blitt kapret av fire tyske terrorister, deriblant Andrawes. Hun var den eneste gjenlevende av kaprerne da disse omsider ble overmannet av den tyske hærens spesialenhet GSG9.

- DIN 2330 (Dezember 1993). *Begriffe und Benennungen. Allgemeine Grundsätze.* Normenausschuß Terminologie (NAT) im DIN Deutsches Institut für Normung e.V.
- DIN 2331 (April 1980). *Begriffssysteme und ihre Darstellung.* Normenausschuß Terminologie (NAT) im DIN Deutsches Institut für Normung e.V.
- DIN 2342 TEIL 1 (Oktober 1992). *Begriffe der Terminologielehre. Grundbegriffe.* Normenausschuß Terminologie (NAT) im DIN Deutsches Institut für Normung e.V.
- Duden* – Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in acht Bänden. (2¹⁹⁹³–). Mannheim: Dudenverlag.
- Felber, H. et al. (Hrsg.) (1979). *Terminologie als angewandte Sprachwissenschaft – Gedenkschrift für Uni.-Prof. Dr. Eugen Wüster.* München: Saur.
- Felber, H. & G. Budin (1989). *Terminologie in Theorie und Praxis.* Tübingen: Narr.
- Fluck, H.-R. (1996). *Fachsprachen – Einführung und Bibliographie.* Tübingen: Francke.
- Halverson, S. (1997). The concept of equivalence in translation studies: much ado about something. I: *Target* 9:2, 207–233. Amsterdam: Benjamins.
- ISO 1087. Vocabulary of terminology.
- Kleinknecht, Th. et al. (1995). *Strafprozessordnung, Gerichtsverfassungsgesetz, Nebengesetze und ergänzende Bestimmungen* (Beck'sche Kurz-Kommentare). München: Beck.
- Koller, W. (1992). *Einführung in die Übersetzungswissenschaft.* Heidelberg: Quelle & Meyerg.
- Koller, W. (1995). The Concept of Equivalence and the Object of Translations Studies. I: *Ekvivalens – målestokk for oversettelser?* 2–27. Red. Simonnæs. Bergen.
- Laurén, C. et al. (1997). *Terminologi som vetenskapsgren.* Lund: Studentlitteratur.
- Lov om overføring av domfelte 20. juli Nr. 67 1991.
- Mayer, F. (1998). *Eintragsmodelle für terminologische Datenbanken. Ein Beitrag zur übersetzungsorientierten Terminographie.* Tübingen: Narr.
- Nuopponen, A. (1992). Begreppsrelationer och -system. I: *Nordterm 4. Terminologiläran och dess relationer til andra områden*, 53–65. Stockholm: Nordterm.
- Nuopponen, A. (1997). Begreppsrelationer och begreppssystem. I: *Terminologi som vetenskapsgren*, 142–160. Red. Laurén et al. Lund: Studentlitteratur.
- Ogden, C.K. & I.A. Richards (1972). *The Meaning of Meaning.* London: Routledge.
- Paepke, F. (1986). Verstehen- entscheiden – übersetzen. I: *Fritz Paepke. Im Übersetzen leben. Übersetzen und Textvergleich*, 137–145. Hrsg. K.Berger & H.-M. Speier. Tübingen: Narr.
- Picht, H. (1995). Wissensordnung und Wissensrepräsentation in der Terminologie. I: *Von der Allgegenwart der Lexikologie. Kontrastive Lexikologie als Vorstufe zur zweisprachigen Lexikographie*, 57–66. Hrsg. H.-P. Kromann, & A.L. Kjær. Tübingen: Niemeyer.

- Picht, H. (1996). Teori – empiri – korpus med hensyn til terminologiforskning. I: *Fackspråk i olika kontexter. Forskning i Norden*, 9–22. Red. Laurén & Nordman. Proceedings of the University of Vaasa. Reports 13.
- Picht, H. (1997). Erarbeitung und Anwendung begrifflicher Strukturierungen. I: *Hermes, Journal of Linguistics* 18, 33–50. Århus.
- Picht, H. & C. Laurén (1993). Vergleich der terminologischen Schulen. I: *Ausgewählte Texte zur Terminologie*, 493–539. Hrsg. Laurén & Picht. Wien: TermNet.
- Reiss, K. (1983). Adequacy and equivalence in translation. I: *Technical Papers for the Bible Translator* 34: 3, 301–308. London: United Bible Societies.
- Roelcke, T. (1991). Das Eineindeutigkeitspostulat der lexikalischen Fachsprachensemantik. I: *Zeitschrift für germanistische Linguistik*. Heft 19, 194–208. Berlin: de Gruyter.
- Sandrini, P. (1996). *Terminologiarbeit im Recht – Deskriptiver begriffsorientierter Ansatz vom Standpunkt des Übersetzers*. Wien: Wien: TermNet.
- Schmidhäuser, E. (1972). *Einführung in das Strafrecht*. Hamburg: Reinbek.
- Schönke, A., fortgef. von Schröder, H. (1988): *Strafgesetzbuch: Kommentar*. München: Beck [= Schönke & Schröder].
- Stolze, R. (1994). *Übersetzungstheorien. Eine Einführung*. Tübingen: Narr.
- Straffelloven* (1902).
- Straffeprosessloven* (1981)
- Strafgesetzbuch*. 29. Aufl. dtv.
- Strafprozeßordnung*. 26. neubearb. Aufl. dtv.
- Wank, R. (1985). *Die juristische Begriffsbildung*. München: Beck.
- Wüster, E. (1991). *Einführung in die allgemeine Terminologielehre und terminologische Lexikographie*. Bonn: Romanistischer Verlag.

Comment: